

Median sananvapaus ja Venäjän valtio

D m i t r y Y a g o d i n

Avatessaan Maailman sanomalehtikongressin vuonna 2006 Vladimir Putin lausui:

Kansamme on valinnut tietoisesti demokratian. Tiedotusvälineiden vapaus on tämän valinnan tärkein tae. Tätä saavutusta arvostamme, ja se on kirjattu myös Venäjän federaation perustuslakiin. Vuodelta 1991 peräisin oleva medialakimme on yksi maailman vapaimmista.

Vuonna 2008, muutamaa kuukautta ennen presidentiksi tuloaan, piti Dmitri Medvedev puolestaan keynote-puheenvuoron eräässä talousfoorumissa:

Vapaus on parempi kuin vapauden puuttuminen – tämän periaatteen tulisi olla politiikkamme ytimessä. Tarkoitin vapauden kaikkia ilmentymismuotoja – yksilönvapautta, taloudellista vapautta ja ennen kaikkea sananvapautta.

Näihin sitaatteihin voisi myös liittää vanhan neuvostoliittolaisen anekdootin. Eräs oppilas

halusi tietää Neuvostoliiton ja Yhdysvaltain perustuslakien välisen eron. Hän kysyi opettajalta: ”Jos molemmat kerran takaavat sananvapauden, mitä eroa niissä sitten on?” Opettaja vastasi: ”Kyllä, ne molemmat takaavat sananvapauden, mutta Yhdysvaltain perustuslaki takaa myös vapauden sanomisen jälkeen”.

Viime aikoina olemme todistaneet, kuinka lähelle nyky-Venäjän todellisuutta tämä neuvostoaikainen vitsi voi tulla. Nykyisin melkein jokainen tuntee venäläisen oppositiojohtajan ja kuuluisan korruptionvastaisen bloggaajan Aleksei Navalnyin nimen. Hän on myös yksi presidentti Vladimir Putinin tärkeimmistä kriitikoista. Navalnyi on tehnyt kuuluisaksi luonnehdinnan Venäjän valtapuolueesta roistojen ja varkaiden puolueena.

Navalnyi on ollut kotiaarestissa helmikuusta 2014 lähtien (monien arvioiden mukaan) tekaistujen ja poliittisesti motivoitujen syytteiden vuoksi. Yksi hänen arestinsa ehto on, että hän saa tavata vain perhettään ja puhua vain heidän kanssaan. Hän ei saa käyttää Internetiä, eikä antaa haastatteluja. Huhtikuun lopussa moskovalainen tuomioistuin pidensi hänen arestiaan puolella vuodella. Tällä kertaa bloggaajaa syytettiin sosiaalisen median käytöstä vastoin oikeuden päätöstä.

Aikaisemmat syytökset Navalnyia vastaan ovat yhtä lailla ristiriitaisia (elleivät jopa enemmän). Häntä on syytetty esimerkiksi puutavaran varastamisesta valtionyriityksestä. Jutun tutkiminen suljettiin ja avattiin uudelleen monta kertaa. Se päättyi kesällä 2013 oikeudenkäyntiin, jota

media seurasi tiiviisti, ja joka aiheutti liikehdintää ja mielenosoituksia. Tätä liikehdintää voidaan verrata vain niihin, joita järjestettiin Mihail Hodorkovskin surullisenkuuluisan oikeudenkäynnin ja tuomion aikaan.

Toisessa merkittävässä Navalnyia vastaan kohdistuneessa syytteesä tutkinta on yhä käynnissä. Tällä kertaa hänen epäillään kavaltaneen varoja kansainväliseltä kosmetiikkayritykseltä. Vaikka yritys kieltäytyi myöntämästä, että vahinkoa oli tapahtunut, syyte on yhä avoin. Tutkijoiden mukaan Navalnyi ja hänen veljensä olivat perustaneet pienen jakeluyhtiön, joka laskutti kosmetiikkayritystä liikaa palveluksistaan.

Navalnyi oli äärimmäisen suosittu bloggaaja, mikä teki hänestä julkisuuden hahmon, jolla oli poliittisia tarkoituksia. Vuonna 2013 hänen onnistui jopa asettua ehdokkaaksi Moskovan pormestarinvaaleihin. Henkeäsalpaavaan kampanjaan lähtivät mukaan tuhannet vapaaehtoiset ja ruohonjuuritason mediatoimijat. Navalnyiltä kiellettiin pääsy tärkeimmille televisiokanaville, mutta siitä huolimatta hän tuli vaaleissa toiseksi. Kun bloggaajan julkinen profiili on näin korkea, valtiolle käy yhä hankalammaksi hiljentää hänet ja hänen lukuisat kannattajansa.

Samaan aikaan oikeudenkäynnit ja Navalnyihin kohdistuvat ristiriitaiset syytökset paljastivat Venäjän valtion heikkouksia. Kyseessä on itse asiassa vallan legitimaation kriisi ja valtion kyvyttömyys saada kriittisen online-yleisö puolelleen.

Voidaan sanoa, että bloggaajien alakulttuurin nousu valmisti tietä legitimaatiokriisille. Tämä tuli ilmeiseksi vuoden 2011 ja 2012 parlamentti- ja presidentinvaaleissa. Blogosfääri haastoi viralliset äänestystulokset vaihtoehtoisilla ovensuukyselyillä ja väärinkäytöksiä raportoitiin valokuvilla ja videoilla äänestyspaikoilta. Tämä oli niin sanotun glasnost 2.0:n huippukohta. Termi viittaa luonnollisesti neuvostoaikojen glasnost-politiikkaan; ja tästä näkökulmasta venäläisen journalismin viimeaikaista historiaa voidaan tarkastella kahteen suuntaan kehittyvänä. Yhtäältä lehdistön itsenäisyys on laajentumassa. Toisaalta sensuurimenetelmiä ja muita sananvapautta

rajoittavia ilmiöitä kehitetään.

1980-luvun alkupuolella valtion propagandamekanismit nojautuivat vahvaan valtion kontrolliin ja viralliseen sensuuriin. Sitten koitti glasnostin pitkä aikakausi. Sen aloittivat kommunistijohtajat, jotka suuntasivat politiikan joukkoviestinnän kautta. Mutta sensuuri ei lopunut tähän. Vuosisadan vaihteessa virallinen sensuurikoneisto muuttui vähemmän viralliseksi itesesensuurin käytännöiksi ja toimittajien valikoivaksi painostamiseksi. Tällöin myös kymmenet venäläiset lehtimiehet menettivät henkensä työnsä vuoksi. Kansainvälinen toimittajien suojelua edistävä järjestö nimesikin Venäjän maailman kolmanneksi vaarallisimmaksi maaksi toimittajille heti Irakin ja Algerian, tai Irakin ja Filippiinien jälkeen (jos otetaan huomioon vain lyhyt kausi 2000-luvun tuntumassa).

Uusi läpinäkyvyyden aika koitti uusien digitaalisten kommunikointimuotojen myötä. Juuri uudet teknologiat ja käyttäjien tuottamat sisällöt avasivat mahdollisuuden puhua glasnost 2.0:n kaudesta. Myöhäisen neuvostoajan glasnostilla ja uuden median ilmiöiden tuottamalla vapaudella on kuitenkin merkittävä ero. Neuvostoglasnost oli ylhäältä alaspäin suunnattu tietoinen poliittisen eliitin tekemä päätös, kun taas viime aikojen 2.0-ilmiö on pääasiassa alhaalta ylöspäin tapahtuva liike.

Aivan viime aikoihin saakka avoinna oli useita kysymyksiä. Mitä Venäjän autoritäärihallinto tekee uusien medioiden hyökyaallolle? Mukautuuko valtiovalta uuteen digitaaliseen ympäristöön? Soluttaako se blogosfääriin täyteen omia agenttejaan? Käyttääkö valtiovalta lisääntynyttä läpinäkyvyyttä omiin tarkoituksiinsa kehittämällä systemaattisempia ja tarkempia valvontavälineitä? Tunnustaako valta bloggaajat laillisiksi mediatoimijoiksi?

Kysymyksiin vastattiin viime keväänä, kun Venäjän parlamentti hyväksyi uudet internetiä koskevat rajoitukset. Presidentti allekirjoitti dokumentin, jota alettiin kutsua nimellä bloggari-laki. Uusi laki astuu voimaan muutamaa kuukautta myöhemmin, elokuun 1 päivä 2014. Blogosfäärillä on siis vähän aikaa opetella ja

mukautua uusiin sääntöihin. Samalla tavoin myös valvovilla tahoilla on saman verran aikaa opetella, miten lakia käytännössä voidaan soveltaa, mikä ei ole helppo tehtävä, jos se otetaan vakavasti.

Uusi laki määrittelee bloggaajan Venäjän lainsäädännössä ensimmäistä kertaa. Se määrittelee bloggaajat niiden nettisivujen kirjoittajiksi tai omistajiksi, joilla on yli 3000 kävijää päivässä. Toisin sanoen laki ei koske pelkästään blogeja vain kaikenlaisia sosiaalisen median tilejä ja muita sivustoja. Lain mukaan on paljon asioita, joita bloggaajiksi määriteltyjen henkilöiden on tehtävä. Ensinnäkin heidän täytyy rekisteröityä joukkoviestintärekisteriin. Toiseksi heidän täytyy ilmoittaa selvästi nimensä ja yhteystietonsa (anonymiyttä ei sallita). Kolmanneksi heidän täytyy käyttää siistiä kieltä. Tässä on vain osa rajoituksista, joita on vielä lisää. Laajemmasta näkökulmasta yksityisten bloggaajien harteille asetetaan nyt joukkoviestinnästä peräisin olevia vastuita, mutta ilman samankaltaisia oikeuksia.

Perinteisissä mediataloissa toimittajat voivat yhä olla anonyymejä, mutta yksityiset blogien kirjoittajat eivät. Päinvastoin kuin toimittajalla, bloggaajilla ei myöskään ole virallista oikeutta pyytää tietoja valtion instituutioilta, mikä tarkoittaa että virkamiesten ei tarvitse antaa tietoa tai selittää tapahtumia bloggaajille.

Uudella lailla on kuitenkin mahdollisuus uhata myös vastuullisempia blogeja. On vanha viestinnän sääntö, jonka mukaan kaikenlainen julkinen kampanjointi tai agitointi on kiellettyä päivää ennen vaaleja. Tämä sääntö koskee nyt myös yksityisiä blogeja. Esimerkiksi Artemi Lebedevin blogilla on yhtä paljon lukijoita kuin kansallisella päivälehdellä. Hänen kirjoituksissaan on paljon esimerkkejä sääntöjen rikkomisesta, mitkä tulevat pian saamaan laillisia seuraamuksia. Vuoden 2011 parlamentin vaalien ja vuoden 2012 presidentinvaalien aattona Lebedev vähät välitti ”hiljaisen päivän” konventioista ja kehotti bloginsa lukijoita tekemään samoin. Molemmissa tilanteissa hän lähetti saman viestin:

Kansankiihotus on sallittua! Koska LiveJournal

ei ole joukkoviestintäväline eikä pihalla tönöttävä puhelintolppa, kukaan ei voi kieltää yllyttämistä täällä. Ketä äänestetään huomenna? Mitä tehdä äänestyslipun suhteen? Kuka ylipäänsä välittää mistään vaaleista? Kerro kantasi. Agitoi valintasi puolesta.

Suositussa blogissa tällainen yksinkertainen viesti saa välittömästi satoja, joskus jopa tuhansia kommentteja, mikä tekee tällaisesta keskustelufoorumista täysin erilaisen kuin perinteisissä joukkoviestimissä käyty poliittinen keskustelu. Jopa kaikkein kriittisimmillä sanomalehdillä ja uutissivustoilla oli vaikeuksia noudattaa perinteistä sääntöä hiljaisuudesta päivää ennen vaaleja.

Ei ole yllättävää, että Lebedev on omalähtöinen lehdistöön kriittisesti suhtautuva hahmo, ja perinteisen median jyrkkä kriitikko. Joissain pohdinnoissaan hän kuvaa kahtalaista mediarooliaan journalistisen kiinnostuksen kohteena ja toisaalta empaattisena välittäjähahmona:

Vihaan toimittajia, erityisesti TV-ihmisiä. En anna koskaan haastatteluja tai edes kommentteja. Silti nämä paskiaiset soittavat minulle viisi kertaa päivässä! Minullahan on teidät, rakkaat lukijani (...) Te olette vitamiiniini, en kaipaa ketään muuta. Sanon siis kaikille sanomalehdille, päivälehdille, televisiolle ja radioasemille, että voitte painua vittuun!

Miksi bloggaaja Lebedev vihaa perinteistä joukkoviestintää näin paljon? Miksi bloggaaja Navalnyi ei saa enää käyttää blogiaan? Mitä heille ja vastaaville bloggaajille tapahtuu uuden lain astuessa voimaan? Päättykö lehtialan blogisaatio? Tulemmeko todistamaan kehitystä, jota voisi kutsua lehtialan de-blogisaatioksi?

Kysymykseen voi vastata Saltykov-Štšedrinin sanoin, paneutumatta liian syvälle bloggerilain yksityiskohtiin ja teknisiin detaljeihin. Tämä kuulu 1800-luvun satiirikko on muotoillut Venäjän lainsäädännön pääperiaatteen osuvasti: ”Venäjän lakien ankaruutta lieventää niiden voimaannemisen vapaaehtoisuus”.

Vaikka lausahdus onkin syvää ironiaa, ja kyseessä on kirjoittamaton sääntö, jota ei ole yhdessäkään lakikirjassa, on siinä puolet totuutta. Kysykää keneltä tahansa ulkomaiselta liikemieheltä, toimittajalta tai diplomaatilta, joka on asunut ja elänyt Venäjällä tarpeeksi kauan. Heiltä saatte kuulla miten lähellä arkipäivän kokemuksia tämä periaate itse asiassa on.

Niinpä todennäköinen ennustus blogien tulevaisuudesta on se, että mahdolliset lailliset toimet koskevat vain valikoituja bloggaajia. Laki on liian vaikea kattavasti sovellettavaksi, ja sen tarkoituksena ei ole pyyhkiä oppositiota kokonaan kartalta. Sen sijaan se on arvokas väline näytösluontoisten oikeudenkäyntien järjestämiseksi ja entistäkin vahvemman itsensensuuritietoisuuden luomiseksi lehtimiesten ja internetin käyttäjien parissa.

Jäljelle jää enemmän kysymyksiä kuin vastauksia. Miltä valtion hallitsema mediakenttä tulee näyttämään? Millaisia uusia lehtialan ja blogien suhteita syntyy? Chantal Mouffén ”poliittisen” teoreettinen käsite auttaa tarkastelemaan näitä konteksteja sosiaalisen vastakohtaisuuden näkökulmasta. Tällä tavoin keskustelu journalismin ja blogien suhteesta saa kaksoismerkityksen.

Journalismi toimii poliittisin reunaehdoin, sanan perinteisessä merkityksessä. Venäjän kaltaisissa maissa poliittisen järjestelmän vakaus varmistetaan tiukalla joukkotiedotusvälineiden kontrollilla. Jotkut suurimmista televisioyhtiöistä, kuten Ykköskanava, palvelevat hallinnon tarkoituksiperiä ylpeästi ja avoimesti. Näitä intressejä kutsutaan usein kansalliseksi intresseiksi. Pienemmät mediat, kuten tutkiva sanomalehti *Novaja Gazeta*, venyttävät rajojaan poliittisen korrektiuden ja itsensensuurin ulkopuolelle. Niiden kriittistä otetta siedetään pääasiassa siksi, että ne eivät yllä tarpeeksi suureen lukijakuntaan ollakseen vaikuttavia.

Poliittisen toinen merkitys viittaa sisäisiin kiistoihin vaihtoheitojournalismista. On olemassa selvää näyttöä siitä, että blogisaatio, vaihtoheitoiseen mediaan uppoavine juurineen, luo vastakkainasetteluja ja saa aikaan journalismin uusia muotoja. Tästä voi antaa kaksi esimerkkiä.

Ensinnäkin voimme havaita selvän jännitteen vaihtoheitoisen kansalaismielipiteen (kuten Navalnyin blogi) ja perinteisempien, mutta jäykkien opposition äänitorvien (kuten *Novaja Gazeta*) välillä. Toisaalta myös Navalnyin kannustamien journalististen mallien ja vallanpitäjien harrastaman bloggauksen väliltä (kuuluisimpana esimerkkinä jälkimmäisestä Dmitri Medvedevin blogi) löytyy oma jännite.

Ainoa depolitisoitu tila on perinteinen joukkotiedotusväline ja valtion hallitsema media. Tämä on tila, joka saavuttaa laajimman yleisön ja on vastuussa vallassa olevan politiikan pysyvyydestä. Se tuottaa tehokkaasti dominoivaa konservatiivista ideologiaa. Tämä tila legitimoit tehokkaasti herkkiä poliittisia päätöksiä. Ukrainan kriisin uutisointi on tästä loistava esimerkki. Se yksimielisyys, jolla monet venäläiset tervehtivät ja hyväksyivät Krimin liittämisen Venäjään, oli tulosta strategisesta, koordinoitusta ja yhtäläisestä mediatyöstä konfliktin aikana ja sen jälkeen.

On paikallaan myös kysyä, miten poliittinen järjestelmä onnistuu säilyttämään tällaisen lojaaliuden ja yksinäisyyden monilukuisen propagandakoneistonsa keskuudessa? Ja toisaalta, onko olemassa vielä jotain muuta, mikä antaisi edes jotain tilaa sananvapaudelle?

Minulla on yksi hyvä arvaus. Ukrainan kriisin aikana Presidentti Vladimir Putin allekirjoitti salaisen asetuksen yli 300 venäläisen toimittajan palkitsemisesta. Sen perustelu oli muotoiltu näin: ”Krimin tapahtumien objektiivisesta välittämisestä”.

Valtaosa palkituista tuli päätelevisiokanavilta. Tietoa seremoniasta ei oltu tarkoitettu Kremlin käytävien ulkopuolelle. Kun se kuitenkin vuosi julkisuuteen, vain harva internet-sivusto ja blogi mainitsi asian. Seremonian kaikki yksityiskohdat ovat salaisia. Putinin lehdistösihteeri vahvisti vain palkinnon olemassaolon, mutta kieltäytyi kommentoimasta muuta.

Kertomus paljastaa, mitä tulevaisuudessa voi olla odotettavissa. Jo toiminnassa oleva mekanismi näyttää perustuvan anteliaisiin huomionosoituksiin, lain soveltavaan täytöntöönpanoon,

mutta myös väistämättömiin petoksiin ja arkaluonteisiin tietovuotoihin. Tämä voi olla hyvä alkupiste uudelle tutkimukselle, jossa käsitellään lehdistön sananvapauden kysymyksiä toisaalta lisääntyvän valtion kontrollin ja toisaalta sosiaalisen median kasvamisen olosuhteissa.

Englannista suomentanut Hanna Ruutu.

MA **Dmitry Yagodin**in tiedotusopin alaan kuuluva väitöskirja *The Blogization of Journalism. How blogs politicize media and social space in Russia* (Journalismin blogisaatio Venäjällä) tarkastettiin 17.5.2014 klo 12 Tampereen yliopiston Linnan luentosalissa K 103, Kalevantie 5, Tampere. Vastaväittäjänä oli PhD **Bart Cammaerts** (London School of Economics and Political Science, Iso-Britannia). Kustoksena toimi professori **Risto Kunelius**.